

A büntetékiszabási gyakorlat fejlődése és változásai

Bevezetőként utalni kívánunk arra, hogy a téma tárgyalása során elengedhetetlen a magyar törvényi szabályozás és a jogalkalmazói (bírói) gyakorlat együttes áttekintése. A normaszöveg viszonylagos állandóságán alapuló ítélkezés nem követte kellő rugalmassággal a bűnözés szerkezetében és dinamikájában az elmúlt évtizedben rohamosan felgyorsult negatív változásokat, s emiatt a régi elvek által vezérelt büntetékiszabási gyakorlat hatékonysága kétségessé vált.

Be kell azonban vallanunk, hogy a büntetések enyhülését nem csupán a megszokott elvekhez való állandóan ismétlődő ragaszkodás okozta. Nagy társadalmi átalakulások idején - mint amilyen nálunk a rendszerváltozás időszaka volt -, szükségszerűen változik a törvények értékrendje, fellazul az állampolgárok jogrendbe vetett bizalma, gyengül a jog önkéntes követése. Ezzel egyidőben viszont a demokratikus jogállam megteremtésére irányuló erőfeszítések indokoltan tüzték napirendre a büntetőjog humanizálását, ezért a **jogalkotás** maga is egy egész sor, a korábbinál jóval enyhébb felelősségre vonást lehetővé tevő törvénymódosítást produkált; pl.

- megteremtette a felnőtt korúak próbára bocsátásának a lehetőségét,
- megszüntette az enyhítő rendelkezések alkalmazhatóságának kivételes jellegét,

- lényegesen enyhített a különös és a többszörös visszaesők felelősségre vonásával kapcsolatos korábban igen kíméletlen szabályokon.

Ugyanakkor a börtön-centrikus szemlélet ellen ható nézetek természetesen *nyomot hagytak a bírák tudatában is*. Mindezek a tényezők szükségszerűen vezettek a büntetékiszabás általánosan enyhülő tendenciájához, különösen a végrehajtható szabadságvesztések számának csökkenéséhez.

Amikor ezt a felismerés tényként kezeljük, és a jelenséget szükségszerűnek tartjuk, a társadalom tűrőképességét próbára tesszük, hogy elszaporodtak a különösen súlyos, az állampolgárok biztonságérzetét is gyengítő bűncselekmények, megjelent az esetenként nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szervezett bűnözés is.

Az ilyen bűncselekmények elkövetőivel szemben - főleg ha azok már összeütközésbe kerültek a törvénnyel, netán különös vagy többszörös visszaesők voltak -, a törvény alkalmazása már nem bizonyult elég hatékonynak.

A büntetés kiszabásának elveit hosszú ideje a Büntető Törvénykönyv 83. §-a határozza meg. Eszerint a büntetést - céljának szem előtt tartásával - a törvényben meghatározott keretek között úgy kell kiszabni, hogy igazodjék a bűncselekmény és az elkövető társadalomra veszélyesség-

géhez, a bűnösség fokához, továbbá az egyéb súlyosító és enyhítő körülményekhez. Ezek az elvek régebbi jogalkotási hagyományok alapján kerültek a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvénybe, s annak hatályba lépése után húsz éven át változatlanok maradtak.

Az utóbbi évtizedben azonban egyre erősebbé vált az az igény, hogy az említett elveket – megőrizve azok ma is irányadónak tekintendő elemeit – felül kell vizsgálni, és ki kell bővíteni. Ezt a bűnözés struktúrájának már említett kedvezőtlen változása, ezen belül a jelentősebb súlyú, az állampolgárok biztonságérzetét rontó bűncselekmények számának növekedése diktálta. Az említett igény megfogalmazói okkal hivatkoztak arra, hogy a hagyományos büntetéskiszabási elvekre alapított és az ítéletek indokolásában „*állandóan követett*”-ként jellemzett büntetéskiszabási gyakorlat gyakran önmagát követi és nem a társadalmi valóságot, ezért túlságosan enyhe, és ezen csak a jogalkotás tud változtatni.

A változást sürgető követelések az 1998. évi LXXXVII. törvény 1999. március 1-jei hatályba lépésével teljesültek. Ez a Btk. 83. §-ának korábbi teljes szövegét - (1) bekezdésként - változatlanul hagyta ugyan, de az újonnan beiktatott (2)-(4) bekezdés olyan szabályokat tartalmaz, melyek miatt a megőrzött régi elvek is új, módosult értelmet kaptak.

Az „*új*” (1) bekezdés már idézett régi szövege szerint a büntetés kiszabásakor szem előtt kell tartani a büntetés célját, figyelembe kell venni a büntetés törvényben meghatározott kereteit és a büntetésnek igazodnia kell az enyhítő és súlyosító körülményekhez, amelyek közül a jogalkotó külön kiemelte a bűncselekmény és az el-

követő társadalomra veszélyességét, valamint a bűnösség fokát.

A *büntetés célját* a Btk. másutt, a 37. §-ban határozza meg. Eszerint a büntetés a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghátrány, amelynek célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.

A *büntetésnek a törvényi keretek közötti kiszabása* valamennyi olyan szabály figyelembe vételét igényli, amely a szóba jöhető büntetés mértékének az alsó és felső határára kihatással van. Ebből következően a törvényben meghatározott kereteken nem kizárólag az egyes bűncselekményekre a törvény különös részében meghatározott büntetési tételkeretet kell érteni, hanem az általános rész valamennyi olyan szabályát is, amelyek e határok - akár fölfelé akár lefelé történő - átlépésére lehetőséget nyújtanak (pl. a büntetés enyhítésére vonatkozó szabályok, vagy halmazati büntetés esetén a tételkeret felfelé történő átlépése).

Enyhítő és súlyosító körülmények alatt azokat a bírói gyakorlat által kimunkált büntetéskiszabási elvek értendők, amelyekre a törvény nem tételesen, hanem utalás formájában, az „*egyéb*” szó alkalmazásával hivatkozik. A bűncselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességét, a bűnösség fokát ellenben a törvényalkotó olyan fontos büntetéskiszabási körülménynek tartotta, hogy külön is nevesítette.

Az utóbbiak közül a *tettarányos* büntetés követelményét a bűncselekmény tárgyi súlya (a törvény szóhasználatában a bűncselekmény társadalomra veszélyessége) alapozza meg. Az egyes bűncselekmények egyenkénti, és egymáshoz viszonyított tár-

gyi súlyát a törvény által rájuk megállapított büntetési tétel jelzi.

A Btk. *Különös Részben* megállapított büntetési tételkeretei általában az elkövetőre nincsenek tekintettel; személyi tulajdonságainak büntetés kiszabási jelentőségét az *Általános Rész* most tárgyalt 83. §-ának (1) bekezdése határozza meg.

A bűnösség fokának büntetés kiszabási tényezőként való előírása értelmében a bírónak figyelembe kell vennie, hogy a bűncselekményt az elkövető egyenes vagy eshetőlegesen szándékkal követte-e el; ha pedig a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti, a gondatlanság súlyosabb, vagy enyhébb formája, a tudatos vagy hanyag gondatlanság valósult-e meg.

Az „*egyéb*” bűnösségi körülmények kidolgozását a törvény a bírói gyakorlatra bízta. A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának BK: 154. számú állásfoglalása ezeket összefoglalta és iránymutatásként közzé is tette.

Az állásfoglalás I. pontja az általános megállapítások körében utal a bíróságok azon kötelezettségére, hogy a bűnösségi körülményeket *nem egyenként, hanem egymással összefüggésben* kell értékelni s megfogalmazza a *kétszeres értékelés tilalmát*. Eszerint ha a törvény valamely körülményt tényállási elemként, vagy súlyosabb, illetve enyhébb minősítést megalapozó körülményt szabályozott, azt nem lehet külön enyhítőként vagy súlyosítóként is értékelni.

Az állásfoglalás ezt követően a bűnösségi körülményeket két csoportra osztja, alanyi és tárgyi tényezőkként elemzi azokat.

Alanyi bűnösségi körülmények:

- a büntetlen vagy a büntetett előélet;
- az *életkor*;

- az iskolázottság;
- a beszámítási képesség;
- az önhibából eredő ittas vagy bódult állapot;
- a vezető állás vagy bizalmi beosztás felhasználásával történt elkövetés, az elkövetésben kezdeményező vezető szerep, a társas elkövetés;
- a bűncselekmény *méltányolható indítók*;
- az elkövetés utáni magatartás;
- a betegség, rokkantság.

A büntetést befolyásoló tárgyi körülmény példáiul:

- a *kísérlés*;
- az elkövetés eszköze;
- az okozati összefüggés közvetlen vagy közvetett volta;
- a bűncselekmény hátrányos következményeinek nagysága;
- a sértett jellemzői, magatartása;
- a bűnsegély;
- a többszöri minősülés;
- az okozott kár jóvátétele;
- ha az elkövető hosszabb ideig állott a büntetőeljárás hatálya alatt;
- a hasonló bűncselekmények elszaporodottsága.
- a szervezett bűnözés keretében való bűnelkövetés nyomatékos súlyosító körülmény.

Korábban már jeleztük, hogy a többször módosított Btk.-nak a büntetés kiszabásáról rendelkező 83.§-ába iktatott (2)-(4) bekezdései olyan új szabályokat tartalmaznak, amelyek az (1) bekezdésben fenntartott korábbi elvek átértelmezését igénylik. Ezek közül a (2) bekezdés kisebb vihart kavart, sőt esetenként a bírói kar tagjainak idegenkedését is kiváltotta. E rendelkezés szerint a bíróságnak a határozott ideig tartó szabadságvesztés kiszabása

során a törvényi büntetési tétel középértékéből kell kiindulnia. Azelőtt a bíró kezét hasonló rendelkezés nem kötötte meg, sőt ha fel is vetődtek – akár az elméletben, akár a jogalkalmazás során – olyan nézetek, amely szerint az ítélezés sokak által kifogásolt enyhesége egyebek mellett a büntetési tételhatárok középértéke körüli szabadságvesztés követelményének figyelmen kívül hagyásával is magyarázható, ezeket a bírói gyakorlat tudománytalanul bélyegezte és elutasította.

Most a jogalkotás tudomásul vette ezt az eddig háttérbe szorított nézetet, és azt a szabadságvesztés kiszabásának alapelveként iktatta törvénybe. A törvényjavaslat miniszteri indokolása utalt arra, hogy a Btk. büntetési rendszere változatlanul relatíve határozott, vagyis a jogalkotó a szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén meghatározza a büntetés alsó és felső határát, az adott ügyben kiszabandó büntetést pedig e határok között a bíróság állapítja meg. A büntetési tétel középértékének irányadó volta nem teszi a büntetési rendszert teljesen határozottá. A büntetés kiszabására vonatkozó, jórészt a bírói gyakorlat által kialakított (vázlatosan már ismertetett) elvek ezután is érvényesülnek; a bíróságok ezeket a szempontokat továbbra is belátásuk, meggyőződésük szerint értékelhetik. A középérték, mint orientációs követelmény csupán annyit jelent, hogy a bíróság adjon kimerítő indokolást arról, hogy adott esetben miért tért el lényegesen – akár felfelé, akár lefelé – ettől az általános szabálytól.

Mindebből következik, hogy a jogalkotó az ezzel kapcsolatos részletesebb szempontok kidolgozását a bírói gyakorlatra bízta. A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma és a megyei (fővárosi) bíróságok

büntető kollégiumainak vezetői 1999. május 18-án együttes tanácskozást tartottak, amelyen közös álláspontot alakítottak ki a kérdésről. Ez a már ismertetett általános jogalkotói célokat követi. Egyebek mellett hangsúlyozza, hogy a 83. §-ának új (2) bekezdése az általános büntetéskiszabási elveket nem érinti. Ha tehát a törvény szabadságelvonással nem járó intézkedés vagy büntetés alkalmazását is lehetővé teszi, illetve pénzbüntetést, közérdekű munkát vagy szabadságvesztést ír elő, akkor a bíróságnak elsősorban szabadságelvonással nem járó intézkedést vagy büntetést kell választania, feltéve, hogy a büntetés céljának eléréséhez ez is elégséges.

Szabadságvesztés kiszabására továbbra is „végső esetben” kerülhet sor. A 83. § (2) bekezdése nem általában érinti a büntetéskiszabási gyakorlatot, hanem csak akkor érvényesül, ha a bíróság határozott tartamú szabadságvesztést szab ki.

A 83. § (2) bekezdése nem korlátozza a bíróságot abban, hogy a törvényi büntetési tétel keretei között belátása szerint értékelje a büntetés kiszabása szempontjából jelentős körülmények súlyát, de felhívja a figyelmét arra, hogy az egységes bírói gyakorlat érdekében a büntetési tétel középértékét tekintse irányadónak, azaz a büntetést ahhoz viszonyítsa.

A bevezető gondolatok között említettük, hogy a büntetés enyhítésére vonatkozó rendelkezések (Btk. 87. §) kivételes jellegének a megszüntetése milyen hatással volt az ítélezési gyakorlatra. Ezért a határozott ideig tartó szabadságvesztés kiszabása során irányadó középértékre tekintettel, nem maradhatott hatályban a büntetés enyhítésére vonatkozó azon szabály, amely a soron következő eggyel enyhébb büntetési tétel alsó határáig engedte meg a

bíróságnak a törvényi minimumnál kisebb büntetés kiszabását.

A törvény ezért úgy rendelkezik, hogy amennyiben a cselekményre rendelt büntetési tétel alsó határa is túl szigorú, akkor a soron következő eggyel enyhébb büntetési tétel alsó határa és az eredeti büntetési tétel alsó határa közötti *középmértékig* enyhíthető a büntetés. Ez szabályozás tehát lényegét tekintve szigorúbb, és összhangban van a törvény már ismertetett új büntetékiszabási elveivel.

Egészen 1993-ig az volt a főszabály, hogy a törvényi büntetési tételnél enyhébb főbüntetés csak kivételesen szabható ki. A bírói gyakorlat azonban ezt a kivételességet nem azonosította a *ritkasággal*. A Btk. enyhítő szakaszát az ügyek nagy részében alkalmazták. A kivételes vált általánossá. Ennek indokoltságát a jogalkotás – a büntetőjog humanizálására irányuló, már szintén említett törekvésekkel összhangban – utólag azzal ismerte el, hogy az 1993. évi XVII. törvény 19. §-ával a büntetés enyhíthetőségének kivételes jellegét arra hivatkozva szüntette meg, hogy széles körben a bírói mérlegelés lehetőségét biztosítani szükséges.

Időközben azonban a jogalkotásnak szembesülnie kellett azzal a társadalmi igénnyel, amely az államhatalom erélyes fellépését – ezen belül a büntetékiszabási gyakorlat szigorítását - követelte a bűnözés új, igen veszélyes jelenségeivel szemben. Ezért előbb az 1997-ben beiktatta, majd 1998-ban módosította a Btk. 87/A. §-át azzal a céllal, hogy a különösen veszélyes bűncselekmények esetében a büntetés kiszabásakor a Btk. Különös Részében megállapított büntetési tételkeret alsó határától csak kivételes esetekben lehessen eltérni. Ezeket a súlyos

bűncselekményeket pontosan felsorolja a törvény.

A Btk. hatályos rendelkezései tehát ismét tartalmazzák a törvényi büntetési tételnél enyhébb büntetés kiszabásának lehetőségét, amelyek most nem általában, hanem a tételenként részletezve felsorolt bűncselekmények esetén állítanak korlátot a bírói mérlegelés elé. Ezzel biztosítottnak látszik, hogy az ítélkezés meggyőzően differenciálódó büntetékiszabási gyakorlatot alakítson ki a különböző súlyú bűncselekmények elkövetőivel szemben.

A büntetés kiszabását szabályozó új törvényi rendelkezések az ügyésztől is megkívánják, hogy hatékonyabban érvényesítse az állam büntetőjogi igényét a különösen veszélyes bűncselekmények elkövetőivel szemben. Ezért a Legfőbb Ügyészség az ilyen ügyekben folytatott vádképviselési és fellebbviteli gyakorlat hatékonyságának növelése érdekében követelményrendszerrel határozott meg az ügyészek számára. Ennek alapja az a tapasztalat volt, hogy a törvény méltányos elbírálást engedő szabályai gyakran érvényesülnek olyan ügyekben is, amelyek nélkülözik az ehhez szükséges indokokat. Az erőszakos bűncselekmények (pl. a szándékos emberölés és testi sértés, emberrablás, személyi szabadság megsértése, a nemi erkölcs elleni erőszakos bűncselekmények, a fegyveres rablás, az önbíráskodás) gyakorisága önmagában is nyugtalanító; de ha azokat a közvéleményt felkavaró különös gátlástalansággal, vagy öncélú kegyetlenséggel, embertelenül valósítják meg, az állampolgárok biztonságérzete közvetlenül szenved sérelmet. Az átlagosnál súlyosabb megítélést igénylő ilyen ügyek többségében a büntetési tételkeret középmértékét jóval meghaladó, sőt annak felső határát akár el is érő szabadságvesz-

tést kell a büntetés célját szolgáló jogkövetkezmenyek tekinteni. Hasonló ügyési szemlélet érvényesítése kívánatos a sorozatos betörések és gépkocsi-lopások elkövetőinek, a fegyver- és embercsempészeknek, a kábítószerrel visszaélés haszonélvezőinek, a bünszervezetek tagjainak büntetőjogi felelősségre vonása során is.

Mindez azonban csak a kiemelten súlyos kategóriákra vonatkozik, és nem jelenti azt, hogy általában valamiféle börtöncentrikus szemlélet lenne kialakulóban akár az ügyészségeken, akár a bíróságokon. Sokkal inkább arról van szó, hogy a büntetés-kiszabási gyakorlat merev egyformaságai lassan, alig észrevehetően, de azért mégis lazulni kezdenek.

A börtönök zsúfoltsága talán még rövidebb-hosszabb ideig fennmarad, de az nem mindegy, hogy a börtönlakók kikköltődnek össze. Ha a létszámot a még gyakori súlyos bűncselekmények elkövetői növelik, akkor a büntetőjog hatékonyságába vetett bizalom nem lesz utópia.

A büntetés-kiszabási gyakorlat szigorítására irányuló jogalkotói és jogalkalmazói törekvések eredményének szemléltetésére néhány statisztikai adat kínálkozik:

A felnőtt korú vádlottak közül *határozott tartamú szabadságvesztést* 1996. évben az elítéltek **31,62**, 2000-ben **33,83**%-ával szemben szabtak ki a bíróságok, azonban ennek végrehajtását 1996. évben az elítéltek **59,09**, 2000-ben viszont **61,06**%-ában *felfüggesztették*. A növekedés aránya tehát *több mint 2%*. A ténylegesen börtönbe kerülő elítéltek aránya viszont változatlan.

A szabadság-elvonással nem járó büntetések közül jelentősen nőtt a *közérdekű munka* jelentősége; az 1996. évi **1,53**%-ról ennek aránya 2000-ben **3,11**%-ra emelkedett. A szabadságvesztés, valamint a közérdekű munka számarányának növekedése egyrészt a pénzfőbüntetések, másrészt az önállóan alkalmazott mellékbüntetések és intézkedések rovására történt. *Pénzfőbüntetést* 1996-ban az elítéltek **46,74**%-ával, 2000-ben **46,02**%-ával, míg az *önállóan alkalmazott mellékbüntetést vagy intézkedést* 1996. évben a vádlottak **20,09**, 2000-ben pedig **17,07**%-ával szemben szabtak ki a bíróságok.

Jelenlegi tapasztalataink alapján tehát – igen óvatosan – úgy is fogalmazhatunk, hogy a büntetőjog hatékonyságának növelését célzó jogalkotói törekvések tendenciaként jelentkeznek már az ítélkezési gyakorlatban, de a büntetések szigorodásának üteme bizonyos mértéktartásról tanúskodik. A szabadságvesztés „*ultima ratio*” jellege változatlanul érvényesül, de a kiemelten veszélyes bűncselekmények elkövetőit mind erélyesebben vonják felelősségre a bíróságok. Nem hallgatható el azonban, hogy a következetesebb büntetés-kiszabási gyakorlatot objektív tényezők is gátolják.

Ilyen, pl. a büntetőeljárások elhúzódása, amely sokszor céltalanná teszi az olyan súlyú büntetés kiszabását, amelyet az elkövetés utáni gyors felelősségre vonás esetén a törvény feltétlenül megkövetelt volna.

Dr. Szeder Gyula
Dr. Mészáros Tamás